

<http://www.diva-portal.org>

This is the published version of a paper published in .

Citation for the original published paper (version of record):

Ranta, M. (2006)

Brasiliansk barock med afrikanska accenter

Kulturens värld: medlemstidning för Kulturen i Lund, (3): 26-31

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:lnu:diva-109526>

Brasiliansk barock med afrikanska accenter

Brasilien, med en yta ungefär lika stor som USA:s förutom Alaska, omfattar nästan halva Sydamerika. Ett av de största turistmålen är helt uppenbart Rio de Janeiro med sin årligen återkommande karneval. Långt fler städer, kurorter och naturområden, inte minst Amazonas, drar dock till sig turister, framför allt från Argentina och USA. Mindre känd, i alla fall för oss i Sverige, är däremot delstaten Bahia med dess huvudstad Salvador (2,4 miljoner invånare).

TEXT OCH FOTO MICHAEL RANTA

Slavarnas kyrka - "Igreja NS do Rosário dos Pretos" (början av 1700-talet).

Utsikt mot tre barockkyrkor från 1600- och 1700-talet i Cidade Alta, den övre staden (t v).

Hissen "Elevador Lacerda" från 1930-talet, som förbinder Cidade Alta med Cidade Baixa, den lägre staden (t h).

Stranden Boa Viagem norr om Salvador.

Kulturhistoriskt sett är Salvador tveklöst en av Brasiliens mest betydelsefulla städer. Bukten Baía de Todos os Santos, där staden är belägen, upptäcktes redan 1501 av Amerigo Vespucci. Det var bland annat här, förutom regionerna kring Rio och São Paulo, som de första portugisiska kolonistörer bosatte sig. År 1549 anlände Tomé de Sousa, Brasiliens nyinsatte guvernör, med stadsplan, 400 soldater och 400 kolonistörer, inklusive präster och prostituerade, för att grunda landets första huvudstad. Försvarsstrategiskt gynnsamt placerad, högt uppe på en klipphäll med utsikt över havet samt försedd med försvarsmurar, var staden väl skyddad mot angrepp från fientliga indianstammar och holländska eller franska konkurrenter.

Under det första seklet efter grundandet var Salvador ekonomiskt i första hand beroende av en lukrativ sockerrörsexport; senare tillkom tobaksodling och export av guld och diamanter från Bahias inland. Denna handel försåg staden, som under kolonialtiden utgjorde Brasiliens ekonomiska och administrativa centrum, med ett enormt välstånd. Inte förrän 1763, i

samband med sockerrörindustrins minskande betydelse, blev Rio landets huvudstad fram till 1960, då den flyttades till Brasília.

Salvadors stora intäkter möjliggjorde en omfattande import av slavar – som inte minst behövdes inom den arbetsintensiva sockerrörproduktionen – och europeiska lyxvaror. Även den arkitektoniska utformningen nådde hittills oanade höjder, med överdådiga barockkyrkor, kloster och stadshus som tydliga manifesteringar. Efter Lissabon ansågs Salvador vara det portugisiska imperiets mest praktfulla stad, och spår av detta kan fortfarande skönjas idag. Faktum är att stadens historiska centrum sedan 1985 är upptagen på UNESCO:s världsarvslista. Cidade Alta, den övre staden, som denna del kallas, är genom ett brant stup åtskild från Cidade Baixa, den lägre staden vid havet. Stadsdelarna förbinds bl.a. genom en linbana och en 85 m hög hiss med plats för 118 passagerare åt gången, Elevador Lacerda, som redan 1610 hade en enklare föregångare, installerad av jesuiterna för varutransporter.

En av de mest framträdande kyrko- och klosteran-

Mirakelsalen i kyrkan "Bonfim", med kroppsdelar i vax hängande från taket, donerade av sjuka och tillfrisknade troende.

Sjöfartskyrkan "Nossa Senhora do Boa Viagem" från 1712 (t v).

Sandstensfasaden till "São Francisco av den tredje orden" (1600-talet).

läggningarna i Cidade Alta är onekligen São Francisco, uppförd i början av 1700-talet. Kyrkans front, bestående av två tvillingtorn täckta med vitt kakel, som inramar ett mittparti med barocka former, gör ett förhållandevis återhållsamt intryck jämfört med dess interiör. Därinne slås betraktaren av ett överflöd av dekorativa detaljer. Böljande, flytande stuckstrukturer verkar fylla varje kvadratcentimeter i rummet, väggar och pelare är genomgående täckta med bladguld (sammanlagt ca. 750 kg), och de mångfärgade träskulpturerna av änglar och helgon hamnar därmed nästan i bakgrunden jämfört med helhetsmiljön. Onekligen vittnar detta överdådiga "allkonstverk" om Salvadors forna rikedom, men frågan inställer sig givetvis huruvida Franciskus av Assisi, efter vilken kyrkan är uppkallad, skulle ha godkänt gestaltningen med tanke på de radikala fattigdomsideal, han förespråkade.

Inte långt härifrån befinner sig en annan kyrka med dennes namn, São Francisco av "den tredje orden", dvs. avsedd för medlemmar av Franciskanerorden som inte har avlagt några klosterlöften. Dess sandstensfasad är

till skillnad från den förra kyrkans ypperligt rikt dekorerad med allegoriska figurer och barocka ornament som nästan förefaller vara snidade i trä. Byggnaden färdigställdes 1703, men redan under slutet av 1700-talet täcktes fasaden med stuck. Inte förrän på 1930-talet återupptäcktes den bakomliggande dekoren av en arbetare som skulle installera några elledningar, och putsen avlägsnades därefter.

Långt fler kyrkobyggnader, präglade av en överdådig barockstil skulle givetvis kunna nämnas, till exempel den storslagna s.k. basilikakatedralen som jesuiterna lät uppföra mellan 1657 och 1672. Väggarna är täckta med kostbar marmor som de hemvändande handelskeppen medförde som ballast för att möjliggöra en säker navigering över Atlanten. Flera kyrkor i Salvador är försedda med endast ett istället för två torn för att undvika en speciell skatt som hade införts för färdigställda kyrkor. En av dessa, uppförd 1712, är "Nossa Senhora do Boa Viagem" – "Vår jungfru för en lyckad resa" – som är tillägnad den så betydelsefulla sjöfarten och fiskerinäringen. Fasaden är vänd mot havet och som så

Candomblé-danserska uppträder på en fest.

"Igreja NS do Bonfim" (1745), där såväl katolska som afrikanska religiösa ceremonier äger rum (t v).

Ett stillsamt hamnområde i närheten av kyrkan "Bonfim" (t h).

AFRIKANSKA GUDAR MED KRISTNA NAMN

många övriga kyrkor delvis dekorerad med blåvitt importerat portugisiskt kakel, mönstrat eller med bildmotiv.

En viktig förutsättning för att möjliggöra denna lyxarkitektur i en fjärran koloni utgjorde, förutom handel-sintäkterna, förstås slaveriet. Det uppskattas att Salvadors befolkning redan 1587 bestod av 12 000 vita, 8 000 konverterade indianer och 4 000 svarta slavar. Så småningom skulle ungefär hälften av befolkningen bestå av svarta som därmed påtagligt påverkade stadens kulturella och även religiösa karaktär. Medan införseln av slavar dels finansierades med hjälp av exporten, så främjades denna å andra sidan av slavar som användes som billiga och förslitbara "produktionsmedel". En svart man hade ett sex gånger så stort marknadsvärde som en svart kvinna. De slavar som inte hade omkommit under den strapatsrika resan till den Nya världen hade ett kort och brutalt liv att se fram emot. Familjer splittrades rutinmässigt, arbetsdagarna på plantagerna varade under högsäsongerna 15 till 17 timmar per dag, sjukdomar som tyfus, difteri eller gula febern grasserade, och tortyr var vanligt förekomman-

de. När Brasilien avskaffade slaveriet 1888 hade 3,5 miljoner svarta förts till landet, 38 % av det totala antalet slavar på bägge amerikanska kontinenterna.

I åtskilliga fall ledde misär och hemlängtan till depressioner, matvägran, flyktförsök eller revolter. Religionen blev dock en tröstande faktor samt de afrikanska kulturformer, man lyckades hålla vid liv – inte minst dans och musik. Slavarna tvingades visserligen utan undantag att konvertera till katolicismen, som än idag är den officiella trosriktningen i Brasilien. Å andra sidan bevarades västafrikanska religiösa traditioner från stammar som yoruba och bantu, ofta med en kristen fasad som täckmantel. De afrikanska gudarna, "orixá", försågs helt enkelt med kristna helgons namn och identiteter. Exempelvis likställdes den mäktigaste guden Oxalá med Kristus. Följaktligen misslyckades kolonisationsförsöket att förbjuda slavar att praktisera sina egna religioner, vilket befarades kunna ge upphov till en förstärkt gruppidentitet och därmed eventuellt uppror. Så småningom uppstod en trossynkretism bestående av katolicism och candomblé, dvs. afro-brasilianska kulturer med kristna inslag.

Ett exempel på de svartas religiösa delaktighet i Salvador är "Rosário dos Pretos", "De svartas radband", som byggdes på 1700-talet av slavar just för slavar och utmärks av en ljusblå och luftig barockfasad. Anmärkningsvärd är för övrigt förekomsten av relativt många svarta helgonfigurer, inte bara här, utan även i övriga kyrkor.

Ännu mer påtagliga afrikanska kopplingar finns i kyrkan "Bonfim", uppförd 1745, som utgör guden Oxalás huvudsäte och därmed är candomblé-anhängarnas viktigaste kyrka. I dess s.k. "mirakelsal" uppvisas votivgåvor i form av fotografier och vaxrepliker av fötter, armar, huvuden, ben, hjärtan med mera. Dels skall dessa framställningar av kroppsdelar fungera som tackgåvor från tillfrisknade troende, dels symboliserar de också böner om tillfrisknande. En ärligen återkommande religiös festlighet leds här av katolska präster tillsammans med candomblé-prästinnor. I dagens Brasilien, och inte minst i Bahia, utesluter anknytning till candomblé och andra afro-brasilianska kulturer på inget vis att man är god katolik, och det uppskattas att uppemot en tredjedel av hela landets befolkning deltar i kulterna.

Förutom de av slavar införda religiösa inslagen i Bahia är andra afrikanskt inspirerade kulturformer som dans och musik mycket levande. Capoeira är en slags stridspantomim som bottenar i den kamptechnik, som slavar utvecklade för att kunna bekämpa sina ägare. Under lång tid var denna kampsport förbjuden så sent som till 1920-talet, men den praktiserades i hemlighet och förvandlades successivt till en speciell form av dans, ackompanjerad av rytmisk musik. Överhuvudtaget spelar naturligtvis musiken en stor roll i kulturlivet, och stilriktningar som sambo och bossa nova är tydligt påverkade av afrikanska ackordföljder och rytmer.

Salvador, denna mötesplats mellan Portugal och Afrika, mellan katolicismens barock och afrikanska kulturyttringar, har onekligen åtskilligt att erbjuda den historiskt intresserade besökaren. Mycket mer av intresse skulle naturligtvis kunna nämnas i sammanhanget, som exempelvis det stora utbudet av hantverksprodukter och matlagningen med sina afrikanska inslag. Dessutom lockar vackra, relativt folktomma stränder i kombination med ett behagligt klimat året runt. Ω